

STATYSTYKA KSIĘGOZNAWCZA W II RZECZYPOSPOLITEJ W ŚWIETLE WYPOWIEDZI TEORETYCZNYCH

Wprowadzenie

Jedną z części nauki/wiedzy o książce, rozwijającej się pomyślnie w dwudziestoleciu międzywojennym, była statystyka księgoznawcza. Metody statystyczne znalazły zastosowanie w bibliografii jeszcze w XIX w., przede wszystkim dzięki Karolowi Estreicherowi². Podczas wykładów, podjętych w Szkole Głównej w Warszawie (od roku akademickiego 1864/1865 do 1867/1868), mówił on o atomizacji szczegółów w bibliografii, by ukazać rzeczywisty obraz piśmiennictwa, literatury czy druku, jako elementów dających się ująć cyfrowo/liczbowo (Estreicher, 1908, s. 207). Warto było – jak stwierdził K. Estreicher – „cyframi manewrować”, bo „Statystyka ze swymi liczbami wdziera się w kwestie filozofii, jak równie narodowości, czemużby i w literaturze nie miały liczby odgrywać roli znamienitej” (Estreicher, 1882, s. VI). Było to nowatorskie w polskiej nauce zastosowanie metody statystycznej, umożliwiającej obliczenie produkcji wydawniczej kraju nieistniejącego na mapie świata³.

---

¹ Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytet Śląski w Katowicach.

² Na przykład: *Piśmiennictwo w Galicji 1849-1859* (druk w dodatku tygodniowym do „Gazety Lwowskiej” w 1859 i 1860 r.), *Bibliografia polska od 1800 do 1862 roku. Obejmująca katalog księgarni polskich lub ściągających się do rzeczy polskich a pisanych w obcych językach ułożony alfabetycznie. Wstęp o bibliografiach w XIX stuleciu i o układzie bibliografii polskiej za lat 63* (Warszawa 1863), *Bibliografia polska. Zeszyt dod.[atkowy], XIX. stulecia. 3000 druków od 1871 roku ujęte w katalogi abecadłowy i systematyczny, ze spisami osób, miejscowości, przedmiotów, tudzież ze sprawozdaniami księgarzy galicyjskich* (Kraków 1873) oraz seria druga *Bibliografii polskiej*. Por. rozważania Jana Muszkowskiego na temat zainteresowania K. Estreichera statystyką druków (Muszkowski, 1929, s. 87-88).

³ K. Estreicher zdawał sobie sprawę, że statystyczna funkcja bibliografii wspomagała promowanie ilości, a nie jakości źródeł, ale i tak uznał to za satysfakcjonujący sposób ukazania literatury polskiej (Estreicher, 1882, s. VI).

Badania tego rodzaju kontynuował Józef Rutkowski w publikacji Stanisława Smolki pt. *Akademia Umiejętności w Krakowie 1873-1893. Objasnienia tablic graficznych wystawionych na Wystawie Krajowej we Lwowie a przedstawiających działalność i rozwój Akademii od czasu jej założenia* (Kraków 1894)⁴. Obliczenia statystyczne wykonał na podstawie bibliografii K. Estreichera⁵ oraz „Przewodnika Bibliograficznego” wydawanego przez Władysława Wisłockiego. Temu praktycznemu zastosowaniu metod statystycznych towarzyszyły wypowiedzi teoretyczne na temat statystyki druków⁶, np. Piotra Chmielowskiego, który w 1892 i 1899 r. podkreślił rolę bibliografii jako nauki pomocniczej, odpowiadającej m.in. za ukazanie wielkości zasobu piśmienniczego (Chmielowski, 1899, s. 147)⁷. Zygmunt Gargas, autor *Studiów z zakresu teorii statystyki* (Kraków 1901), wprowadził natomiast do literatury⁸ pojęcie teorii statystyki⁹, by podkreślić

czynnik społeczny w literaturze. Gdy metoda opisowa, sprawozdawcza czy estetyczna bada wpływ i stosunek wzajemny producentów literackich, stosunek wzajemny szkół literackich lub naukowych, statystyka literatury bada wyłącznie znaczenie społeczne tworów literatury. Gdy dalej historia literatury ma w pierwszym rzędzie na oku produkcję, statystyka literatury uwzględnia i konsum[pcję] (Gargas, 1901, s. 168).

⁴ W tablicach statystyczno-graficznych uwzględnił druki polskie i łacińskie autorów polskich. W pierwszej z nich ułożył materiały za lata 1794-1814, a w drugiej piśmiennictwo od Kongresu Wiedeńskiego do 1893 r. Dzięki tablicowemu zestawieniu można było wnioskować na temat wielkości produkcji i udziale poszczególnych miast w rozwoju drukarstwa na ziemiach polskich. Por. też (Nowak, 2002, s. 70).

⁵ W obliczeniach bibliografa i statystyka nie było zgodności. Wyniki badaczy zanegował J. Muszkowski (1929, s. 90, 92).

⁶ W początkach XX w. o funkcjach statystycznych bibliografii pisali teoretycy: Alfred William Pollard, profesor bibliografii w King's College w Londynie i sekretarz Bibliographical Society, Edward Wydham Hulme, twórca terminu *statistical bibliography*, a przede wszystkim Mikołaj Michajłowicz Lisowski i Aleksander Michajłowicz Łowiagin, których publikacje były znane bibliografom II Rzeczypospolitej. Por. (Suligowski, 1908, s. 247-249).

⁷ Cenił chronologiczny porządek w wykazach bibliograficznych, ponieważ „Dla historyka literatury, opracowującego czy to całość dziejów piśmiennictwa, czy też jaki okres poszczególny, pożądanymi są wielce spisy chronologiczne, gdyż stanowią one dla niego materiał do wniosków o ilościowym zasobie w ogóle pomników piśmienniczych, a zwłaszcza o stosunkowym ich wzroście i zanikaniu w rozwoju dziejowym, oraz o przewadze takich lub innych gatunków literatury w danym okresie czasu” (P.Chm., 1892, s. 721).

⁸ Wydzielił statystykę utworów drukowanych oraz statystykę utworów ogłoszonych, ale nie drukowanych. Jednostką obliczeniową był każdy „plód literacki”.

⁹ Teorię metody statystycznej rozwijali też m.in. Edward Grabowski – *Podręcznik statystyki* (Warszawa 1917) i *Podręcznik statystyki. Część ogólna* (Warszawa 1923); Tadeusz Pilat – *Statystyka. Cz. 1, Część ogólna i demologia* (Lwów 1924); Kazimierz Maciejewski – *Podręcznik statystyki. Teoria statystyki* (Warszawa 1925); Leon Wańciszakowski – *Statystyka. Teoria metody statystycznej* (Lublin 1930).

Organizacja statystyki księgoznawczej

Problematyka statystyki druków w kolejnych latach stała się jednym z tematów międzynarodowych spotkań bibliologów. W 1926 r. na Congrès International des Bibliothécaires et des Amis du Livre w Pradze (28 czerwca - 1 lipca) powołano do życia komisję do spraw statystyki. Zagadnieniem tym zajął się też utworzony w 1927 r. International Library and Bibliographical Committee, który w 1929 r. zmienił nazwę na International Federation of Library Associations. Mimo trudności w ujednoczeniu w poszczególnych krajach metod statystyki produkcji wydawniczej, podczas Primo Congresso Mondiale delle Biblioteche e di Bibliografia (Roma, Venezia, 15-30 czerwca 1929), Jan Muszkowski zgłosił projekt założenia Sous-Commission pour la statistique de la production national imprimé, a następnie został przewodniczącym tej grupy (funkcję pełnił do 1937 r.). Według Edwarda Kuntzego statystyka druków nawet stała się polską specjalnością, dzięki udziałowi właśnie J. Muszkowskiego w międzynarodowych gremiach (Kuntze, 1932, s. 115; Więckowska, 1972, s. 214-216). Nie można zapominać również o wkładzie w rozwój statystyki druków założonego w 1895 r. Institut International de Bibliographie w Brukseli, a ogólnymi jej zasadami, nie tylko w odniesieniu do produkcji wydawniczej, zajęła się Commission Mixte de la Statistique Intellectuelle, powołana przez Institut International de Coopération Intellectuelle, i The International Statistical Institute (Rulikowski, 1936a, s. 99-100).

W II Rzeczypospolitej sprawy statystyki piśmiennictwa miał podjąć Związek Bibliotekarzy Polskich. W 1917 r. utworzono Sekcję Bibliotek Powszechnych, w której funkcjonowały komisje: Statystyczna, Ustawodawcza i Katalogowania, a rok później Bibliograficzna. Żadna nie prowadziła jednak dynamicznej działalności. Dopiero w 1938 r.¹⁰ powstała Komisja Statystyki Produkcji Wydawniczej (Baumgart, 1957, s. 301), koordynowana przez Pawła Rybickiego, współpracującego z Mieczysławem Rulikowskim i J. Muszkowskim¹¹.

¹⁰ O powołanie komisji statystyki produkcji wydawniczej wnioskował w 1936 r. Mieczysław Rulikowski. Jej zadaniem miało być prowadzenie prac teoretycznych w zakresie statystyki rejestracji druków (z wyłączeniem prac nad statystyką w dziedzinie bibliotekarstwa), a w szczególności zaznajomienie się z obowiązującymi zasadami statystyki oraz projektami; opracowanie koncepcji systemu statystyki krajowej i międzynarodowej oraz sprawdzenie czy pomysł ten mógłby służyć społeczności międzynarodowej i polskiej. Wnioskodawca zaapelował, by komisja w pierwszej kolejności zajęła się statystyką druków nieperiodycznych, a dopiero później periodycznych (Rulikowski, 1936a, s. 104).

¹¹ W zebraniu konstytuującym Komisję, 11 lutego 1938 r., udział wzięli: Karol Czernicki i Zalewski (Główny Urząd Statystyczny), Waclaw Gebethner (Związek Księgarzy Polskich), Marian Łodyński (Rada Związku Bibliotekarzy Polskich), Jadwiga Dąbrowska (biuro rejestracji egzemplarza obowiązkowego w Instytucie Bibliograficznym), J. Muszkowski i P. Rybicki. Podczas spotkania prowadzono rozmowy na temat uprzątnienia statystyki oraz rewizji pojęcia jednostki obliczeniowej. Podjęto też problem kompletności wpływu egzemplarzy obowiązkowych, będących podstawą rachunków (Sprawozdanie, 1938, s. 223).

Instytucją rozwijającą badania statystyczne stał się Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej w Warszawie. Było to możliwe dzięki urzędowej rejestracji druków (Piusińska, 1963, s. 92-101)¹², regulowanej rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 12 lutego 1919 r. w sprawie dostarczania bezpłatnych egzemplarzy obowiązkowych Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. W ten sposób od 1920 r. zaczęto wydawać „Biuletyn Bibliograficzny” (za rok 1919). W sierpniu 1919 r. powołano również Wydział Bibliotek Państwowych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, odpowiedzialny za rejestrację egzemplarzy obowiązkowych i wydawanie spisów bibliograficznych. W jego obrębie rok później zainicjowano Instytut Bibliograficzny (Słodkowska, 1964, s. 280; Gaca-Dąbrowska, 2007, s. 49). Wówczas zaistniała potrzeba ponownego unormowania przepisów związanych z egzemplarzami obowiązkowymi. W 1922 r. Stefan Vrtel-Wierczyński przygotował *Projekt ustawy o egzemplarzu obowiązkowym druków* (Lwów 1922), a pięć lat później weszło w życie *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. o prawie prasowym* oraz akt wykonawczy – *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych z dnia 4 lipca 1927 r. w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*¹³. Dzięki tym regulacjom w sierpniu 1927 r. w Wydziale Bibliotek Państwowych rozpoczęto pod kierunkiem Jadwigi Dąbrowskiej spisywanie druków w postaci tygodniowego „Wykazu Druków Nieperiodycznych”. W lutym 1928 r. ukazało się rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej powołujące do życia Bibliotekę Narodową wraz z działającym przy niej Instytutem Bibliograficznym, które przejęły obowiązek opisu polskiej produkcji wydawniczej. W Oddziale Rejestracji Bieżącej Druków Instytutu Bibliograficznego przygotowywano „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej i Druków Polskich lub Polski Dotyczących, Wydanych Zagranicą” (1928-1929), potem „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej” (1930-1939), który uzupeł-

¹² Zanim powołano państwową bieżącą bibliografię narodową obliczeń statystycznych można było dokonywać na podstawie czasopism bibliograficznych, takich jak: „Przewodnik Bibliograficzny”, „Przegląd Bibliograficzny”, „Książka”, „Nowa Książka”, „Bibliografia Polska”. Wynikiem zainteresowania statystyką wydawnictw była ogłaszana w drugiej serii „Przewodnika Bibliograficznego” *Kronika krajowa* z danymi bibliograficznymi za kolejne lata, według materiałów zbieranych przez referat ewidencyjno-bibliograficzny Wydziału Prasowego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Por. (Raczkowski, 1926, s. 285-287; E.K., 1927, s. 264-265). Na łamach periodyku można też odnaleźć statystyki druków poszczególnych dyscyplin naukowych (np. Łodyński, 1926, s. 287-288).

¹³ Podstawa prawna zmieniała się: *Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji* oraz przepisy wykonawcze – *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 lutego 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji* wraz z *Okólnikiem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Nr. 60 z dnia 9 maja 1934 r. (IV Ns – 3578/34) w sprawie wykonania rozporządzenia o obowiązkowym egzemplarzu bibliotecznym*.

niono o „Urzędowy Wykaz Druków Periodycznych Wydawanych w Rzeczypospolitej Polskiej” (1929-1935, od 1936 r. włączony do zasadniczej części bibliografii narodowej) (Hleb-Koszańska, 1938, s. 245-263). Te spisy stały się przyczynkiem do edycji po 1928 r. publikacji: *Statystyka druków 1928-1930* (Warszawa 1932), „Statystyka Druków Nieperiodycznych” (1929-1930)¹⁴, a od 1931 r. do „Urzędowego Wykazu Druków” dołączano wkładkę „Statystyka Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej”.

Statystykę druków w porozumieniu z Wydziałem Prasowym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych prowadzono też od początku lat dwudziestych w Głównym Urzędzie Statystycznym w Warszawie¹⁵ i od 1932 r. publikowano „Statystykę Druków”. Pierwszy tom objął dane o drukach nieperiodycznych i czasopismach za rok 1931. Informacje liczbowe o wydawnictwach zwartych zostały opracowane wspólnie przez Główny Urząd Statystyczny i Bibliotekę Narodową, a o czasopismach jedynie przez Urząd, który ogłaszał statystyki druków w „Kwartalniku Statystycznym”.

Teoria statystyki produkcji wydawniczej

Przedstawiony zarys zainteresowania statystyką produkcji wydawniczej w wieku XIX oraz w okresie międzywojennym na forum międzynarodowym i w kraju stanowi tło do przedstawienia teorii statystyki druków, ukazanej na podstawie wypowiedzi przedstawicieli bibliologii i bibliografii II Rzeczypospolitej. Jej rozwój – jak starano się zaprezentować – miał swoją genezę w dziewiętnastowiecznej bibliografii i późniejszych działaniach instytucji. Na teorię statystyki druków wpłynęły też przepisy prawa prasowego i kolejne rozporządzenia dotyczące zasad nadsyłania egzemplarzy obowiązkowych. Dzięki działalności praktycznej, przede wszystkim Instytutu Bibliograficznego, bibliografia i statystyka zyskały podstawę obliczeń druków (Muszkowski, 1927, s. 41, 67), które – jak zakładano – są prowadzone „we wszystkich krajach kulturalnych i [dają – AG] możliwość poznawania ilościowego stanu piśmiennictwa różnych państw i narodów jako wyrazu ich ruchu umysłowego” (Muszkowski, 1933, szp. 673). Obie te specjalności – bibliografia i statystyka – były interesujące dla bibliografów, księgarzy i nakładców (Piątek, 1930, s. 197-200), bo za sprawą statystyki, można było odkrywać szczegóły produkcji wydawniczej tak całego kraju, jak i poszczególnych regionów.

¹⁴ Od 1931 r. pod tytułem „Statystyka Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej”. Druki nieperiodyczne ukazywano w tabelach według kombinacji: miejsce druku, objętość, język, typ wydawnictwa, treść, nakładcy. W tabelach obejmujących dane statystyczne czasopism zastosowano kombinacje: miejsce druku, częstotliwość ukazywania się, język. Por. (Muszkowski, 1931d, s. 61).

¹⁵ Nie można zapomnieć o takich wydawnictwach, jak „Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej” i „Mały Rocznik Statystyczny” z działem *Oświata pozaszkolna, życie umysłowe i kulturalne*. Por. (Muszkowski, 1931a, s. 98-99).

Statystyka księgoznawcza, zwana też bibliograficzną¹⁶, jako metoda nauk społecznych umożliwiała prowadzenie badań w bibliologii, będąc jednocześnie częścią tej nauki/wiedzy. O funkcjach statystycznych pisali wówczas m.in. Zygmunt Mocarski¹⁷, Stanisław Lam (1921, s. 5) i Stanisław Ptaszycki (1921, s. 21). Na temat statystyki druków wypowiedzieli się przede wszystkim bibliotekarze, bibliotekoznawcy i bibliolodzy, którzy łączyli teorię z praktyką, jak Helena Radlińska, która w 1924 r. uznała, że na podstawie prawidłowo skonstruowanych spisów bibliograficznych z zakresu pedagogiki będzie można w przyszłości wysuwać wnioski porównawcze:

Niezbędne jest ustalenie norm podziału i rozpoczęcie pracy nad statystyką produkcji piśmienniczej w Polsce. Znaczenie jej wiąże się ściśle ze znaczeniem bibliografii, o której planowe gromadzenie upominają się od szeregu lat pracownicy, pragnący prowadzić w dalszym ciągu świetnie rozpoczętą rejestrację bibliograficzną w nadziei, że „przyspieszy tempo pracy a tym samym ogólny postęp wiedzy i kultury” (Radlińska, 1924, s. 402).

Niebagatelny wkład w rozwój teorii statystyki księgoznawczej wniósł socjolog Kazimierz Dobrowolski, który podczas IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie w 1936 r. w schemacie zagadnień składających się na wiedzę o książce wyróżnił kilka jej pól badawczych, w tym produkcję, zagadnienia ekonomiczne, rejestrację, zagadnienia bibliotekoznawcze, prawne i socjologiczne oraz historię księgoznawstwa. Na dział rejestracji złożyły się bibliografia i statystyka, które odpowiadały za ewidencję, opis, systematykę (bibliografia) i

liczbowe uchwycenie produkcji książkowej wedle określonych kryteriów: językowych, politycznych i geograficznych (statystyka druków w danym państwie i w poszczególnych jego częściach), prawnych (np. dysertacje uniwersyteckie), morfologicznych (broszury), treściowych (statystyka wedle poszczególnych działów piśmiennictwa) (Dobrowolski, 1936, s. 11).

W tym samym czasie S. Vrtel-Wierczyński ugruntował postrzeganie bibliografii jako nauki o rejestracji, opisie, systematyce oraz statystyce książek (Vrtel-Wierczyński, 1936, s. 649). Rozważania o statystyce wydaw-

¹⁶ Określenia tego użyli: Adam Łysakowski (1928b, s. 120) i Michał Ambros (1933, s. 364). W 1951 r. Stefan Vrtel-Wierczyński napisał o podobieństwie bibliografii i statystyki. Tę pierwszą uznał za naukę mającą własne cele, których statystyka – w jego opinii – nie posiadała. Statystyka była za to ważną częścią metodologii nauki (podobnie jak bibliografia) (Vrtel-Wierczyński, 1951, s. 244-245).

¹⁷ Ilościowe metody badań materiału bibliograficznego miały ułatwić charakterystykę produkcji wydawniczej części świata, państw, narodów, miast, dzięki czemu bibliografia ujawniała „w jakiej ilości myśl ludzka, zastygła w druku, spełnia ogromne cywilizacyjne zadania” (Mocarski, 1919/1920, s. 17).

niczej podjęli również Stefan Rygiel (1937, s. 513), Stanisław Zieliński (1935, s. 13-16) i Stanisław Konopka (1934, s. 6-7). Najpełniej jednak na ten temat wypowiadali się M. Rulikowski i J. Muszkowski, i ich należy uznać za prekursorów teorii statystyki druków, ukazującej obraz życia umysłowego wybranych zbiorowości (Muszkowski, 1926b, s. 262).

Pierwszeństwo we wprowadzeniu zagadnień związanych z badaniami statystycznymi do nauki o książce należy się M. Rulikowskiemu (Muszkowski, 1929, s. 92). Zdawał sobie sprawę z niedostatków metod statystyki księgoznawczej i braku międzynarodowych unifikacji w tej kwestii (na ten sam problem zwrócił uwagę J. Muszkowski¹⁸). Statystyka druków była dla niego specjalnością teoretyczną, mimo wspomnianych trudności, i praktyczną, co było widoczne

przy normowaniu spraw z dziedziny ekonomii w zakresie produkcji wydawniczej oraz w tym, co zwykle nazywa się polityką biblioteczną, a co należałoby raczej nazywać polityką księgoznawczą; wchodzi bowiem do niej zagadnienia, dotyczące nie tylko bibliotek, ale również i prawodawstwa w zakresie książki, wolności druku, ingerencji państwa itd. (Rulikowski, 1936c, s. 307).

Statystyka księgoznawcza miała służyć pomocą badaczom poszczególnych działów bibliologii, będąc podstawą analiz mających na celu scharakteryzowanie rzeczywistości wydawniczej.

Poglądy M. Rulikowskiego na temat statystyki druków były wynikiem podjętych jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości przeglądów statystycznych, jak *Literatura polska lub Polski dotycząca z zakresu grafiki* (Warszawa 1912; wyd. 2 przejrz. i uzup., Warszawa 1922). Spis bibliograficzny stanowił – według M. Rulikowskiego – niezbędny element warsztatu badawczego. Pozwalał z jednej strony udokumentować co napisano, ale też ile powstało tekstów na dany temat. Bibliografia dawała więc „obraz całości kształtu dotychczasowego dorobku” (Rulikowski, 1922, s. [1]). Rok później bibliolog wydał publikację *Produkcja wydawnicza polska w latach 1909-1911* (Warszawa 1913), w której starał się naświetlić problemy związane ze zbieraniem danych liczbowych¹⁹. Najważniejszym problemem – zważywszy na datę wydania opracowania – było obliczenie wielkości produkcji kraju

¹⁸ J. Muszkowski, jako reprezentant Polski w międzynarodowych instytucjach i organizacjach, miał świadomość braku standaryzacji danych uzyskiwanych przez poszczególne kraje (dane niepełne, dotyczące pojedynczych lat lub odmiennych okresów obliczeniowych, obejmujące tylko pewne typy druków lub szerszy zasięg językowy, czyli nie jednego kraju, ale kręgu językowego, uwzględnianie eksteriorików) (Muszkowski, 1931d, s. 61-62; Muszkowski, 1928, s. 412-422; Muszkowski, 1930, s. 48-50).

¹⁹ Zdaniem J. Muszkowskiego metoda, konsekwencja i logika wywodów M. Rulikowskiego na ten temat stały się przyczynkiem do opracowania stosownych zasad przyjętych w powstałym kilka lat później Głównym Urzędzie Statystycznym (Muszkowski, 1952, s. 419).

podzielonego na zabory. Celem badań statystycznych – w pojęciu M. Rulikowskiego – było ustalenie ogólnej liczby publikacji w podziale na: języki druków, ich treść i typy (wydawnictwa naukowe, z zakresu literatury pięknej i dla inteligencji; wydawnictwa pedagogiczne, dla dzieci i młodzieży; wydawnictwa popularne; wydawnictwa neutralne). Na podstawie danych z trzech lat obliczył średnią wielkość produkcji wydawniczej, średnią liczbę nakładów, prześledził zmiany w poszczególnych działach tematycznych. Ukazał ponadto rozkład publikacji w miejscowościach (omówił ewolucję liczby miejsc druku i miejsc wydania), podał stosunek liczby druków do liczby oficyn wydawniczych oraz proporcję liczby druków do liczby mieszkańców. Tym samym wyznaczył zasady zliczania druków, wprowadzając odpowiednie parametry wykorzystywane przez innych praktyków i teoretyków statystyki druków w niedalekiej przyszłości.

Kolejnym przykładem zastosowania statystyki wydawniczej przez M. Rulikowskiego był artykuł *Księgarstwo i czytelnictwo polskie wobec wojny* (1914, s. 50-67)²⁰, w którym dokonał obliczeń produkcji wydawniczej, by zwrócić uwagę na jej intensywność. Podał też parametry dotyczące przeciętnej wysokości nakładu i wartości jednego egzemplarza druku oraz zsumował wartość materialną produkcji wydawniczej. Dzięki uzyskanym danym statystycznym ukazał rzeczywistość drukarsko-wydawniczo-księgarską oraz określił prognozy dotyczące przemysłu książkowego.

W późniejszych latach M. Rulikowski konkretyzował swoje poglądy na temat międzynarodowej statystyki księgoznawczej (czyli statystyki druków poszczególnych krajów, opracowane na podstawie bieżącej narodowej rejestracji bibliograficznej) (Rulikowski, 1936a, s. 102). Podkreślił znaczenie sprawdzalnych danych liczbowych, które mogły stanowić element dalszych analiz. Nie mogły być one oderwane od „realnych stosunków w sferze zjawisk demograficznych i kulturalnych oraz w sferze życia umysłowego” (Rulikowski, 1936a, s. 103). Dlatego też w *Księgoznawstwie. Przeszłość oraz stan obecny wiedzy o książce i nowe w niej kierunki* (Warszawa 1935) statystyka stanowiła część bibliologii powszechnej – wraz z genetyką książki, jej fenomenologią (w tym bibliografią systematyczną), morfologią (bibliografia analityczna i porównawcza), polityką księgoznawczą, geografiami księgoznawczą, księgarstwem, ekonomią księgoznawczą, bibliotekoznawstwem i higieną księgoznawczą²¹. Rzecz jasna, uzasadnieniem umieszczenia w jednej grupie bibliografii i statystyki było to, że bibliografia systematyczna (inaczej referująca) miała dostarczać danych dla potrzeb statystyki.

Z kolei w 1936 r., podczas IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich, w referacie *Statystyka produkcji wydawniczej*, M. Rulikowski dokonał swego

²⁰ Pisał o tym jeszcze w 1924 r. (Rulikowski, 1924, s. 225-226).

²¹ Pozostałe działy główne to: metodyka księgoznawstwa, historia księgoznawstwa, historia książki, psychogeneza bibliologiczna, bibliologia pragmatyczna oraz bibliozofia (Rulikowski, 1935, s. 53-55).

rodzaju podsumowania własnych osiągnięć na polu statystyki księgoznawczej. Mówił wówczas o wielu problemach wynikających z opracowania zasad statystyki druków. Za najpilniejsze zadania uznał: wytyczenie celów statystyki stanowiącej element szerzej pojętych badań bibliologicznych; określenie zakresu statystyki, co pozwoliłoby uporządkować terminologię bibliologii; ustalenie metodyki statystyki; przyjęcie jednostki obliczeniowej (na wzór jednostki bibliograficznej); wprowadzenie współczynników języka i dynamiki demograficznej w rachunkach; oraz porównanie danych statystycznych ze współczynnikiem „potencjalnej energii psychicznej”, wynikającej ze źródeł statystycznych dotyczących życia umysłowego (Rulikowski, 1936a, s. 103). Samej jednostce obliczeniowej (nie mógł nią być tytuł, wolumin, strona druku), której określenie było konieczne do wykonania jakiegokolwiek pracy porównawczej, poświęcił miejsce w *Vers une nouvelle méthode de statistique des imprimés* (Varsovie 1936). Nazwał ją *graphe*, obejmowała 10 000 znaków drukarskich i podlegała prawom arytmetyki (stąd *kilographe* zawierał 1000 jednostek) (Rulikowski, 1936b, s. 21-22). Jednocześnie na potrzeby międzynarodowej współpracy zaproponował wykorzystanie współczynnika językowego skorelowanego z liczbą liter w identycznym fragmencie tekstu wyrażonego w innych językach. Zsumowaną liczbę liter należało podzielić przez uzyskany współczynnik (podał przykłady obliczeń dla języków angielskiego, francuskiego, łacińskiego, niemieckiego i polskiego) (Rulikowski, 1936b, s. 23-25). Projekt M. Rulikowskiego nie wzbudził zainteresowania, choć był rozsądny i zasadny, zwłaszcza wobec braku innych unormowań, i dostępny we francuskojęzycznej edycji tekstu.

Drugim teoretykiem i praktykiem statystyki księgoznawczej był J. Muszkowski, który właśnie tej dziedzinie dał pierwszeństwo w stanie badań nad *Bibliografią polską 1900-1918* (Muszkowski, 1917-1918, s. 359-413)²². W opracowaniu ukazał rozwój badań bibliograficznych w Polsce od początku stulecia, rozpoczynając charakterystykę od teorii, do której zaliczył statystykę „na usługach bibliografii”. Zaznaczył, że „Pierwsze miejsce na wstępie części ogólnej przypada badaniom statystycznym, ze względu na ich doniosłość zarówno metodyczną, jak i praktyczną” (Muszkowski, 1917-1918, s. 363). Stan badań statystycznych w Polsce uznał za niewystarczający.

Dla J. Muszkowskiego, zwolennika socjologicznego ujęcia zagadnień związanych z książką (Głombiowski, 1972, s. 163), zadaniem statystyki wytwórczości drukarsko-wydawniczej było cyfrowe ukazanie dorobku ogłoszonego w pewnym czasie, miejscu, na konkretny temat, w określonym języku. Należało też – w jego opinii – zwrócić uwagę na typ i rodzaj publi-

²² W dalszej części omówienia przedstawił teksty związane z teorią, metodyką i historią bibliografii, czasopisma bibliograficzne oraz nakreślił problemy związane z rejestracją druków – ogólną i specjalną. Ujął też zagadnienia księgoznawcze.

kacji, miejsce wydania, objętość (Muszkowski, 1936, s. 198). W większym stopniu niż u M. Rulikowskiego w poglądach J. Muszkowskiego na statystykę widoczne było powiązanie dwóch elementów: statystyki oraz bieżącej rejestracji bibliograficznej. Jak stwierdziła Wanda Pindłowa „Należy mu [...] przypisać właściwą ocenę metod ilościowych, gdyż m.in. te ściślej sformalizowane metody przyniosły podniesienie bibliografii z pozycji służebnej do rangi dyscypliny” (Pindłowa, 1994, s. 62).

J. Muszkowski podobnie jak M. Rulikowski za ważny postulat badawczy uznał ustalenie metodyki statystyki druków (Muszkowski, 1927, s. 54). Interesowały go zatem metody gromadzenia materiałów statystycznych²³ przez odpowiedzialne za to instytucje²⁴. Za istotną kwestię uznał wprowadzenie pojęcia jednostki bibliograficzno-statystycznej, która pozwalałaby na porównania wyników uzyskanych przez różne ośrodki statystyczne (Muszkowski, 1931c, s. 35; Muszkowski, 1934, s. 133-137). Rozważał także przyjęcie systemu klasyfikacji druków według treści (Muszkowski, 1926a, s. 18; Muszkowski, 1928, s. 412-422; Muszkowski, 1931b, s. 174). W polskiej praktyce stosowano w obrębie klasyfikacji dodatkowy podział na typy wydawnictw (prace naukowe, literatura piękna, podręczniki, wydawnictwa popularnonaukowe oraz dokumenty życia społecznego) (Muszkowski, 1927, s. 43). Jak przekonywał J. Muszkowski, rozbicie działu tematycznego na rodzaje publikacji, dawało prawdziwe wyobrażenie o jego rozwoju, umożliwiało dokonanie pełniejszej i dokładniejszej analizy z uwagi na charakter i poziom merytoryczny tekstów. Ten sposób uporządkowania materiału nie sprawdzał się jedynie w dziale obejmującym beletrystykę. Kolejną zaproponowaną przez teoretyka metodą obliczeń było wyłączenie ze statystyki odbitek i nadbitek, co „precyzuje istotny stan rzeczy wobec tego, że ogół druków tego typu był już raz liczony, czy to w dziełach zbiorowych, czy też w drukach periodycznych” (Muszkowski, 1931b, s. 175). Zbyt duża liczba drobniejszych utworów rejestrowanych w polskiej bieżącej bibliografii narodowej nie ułatwiała badań porównawczych, ważnych w statystyce księgoznawczej.

M. Rulikowski i J. Muszkowski zaproponowali wiele wskazówek istotnych dla rozwoju badań statystycznych druków. Opisali lub wskazali metody obliczeń, które znalazły zastosowanie w teorii i praktyce statystyki druków regionalnych.

---

²³ W różnych krajach czyniono to na podstawie bibliografii księgarskich (statystyka obejmowała wówczas druki będące w handlu), egzemplarzy obowiązkowych, bywało, że odnotowywano druki prywatne (a więc rozprawdane poza głównym nurtem księgarskim) (Muszkowski, 1926b, s. 262).

²⁴ Poza centralnymi bibliotekami kraju, centralami bibliograficznymi czy urzędami statystycznymi dane liczbowe zbierały też urzędy do spraw rejestracji praw autorskich lub wydawniczych (Muszkowski, 1931d, s. 62; Muszkowski, 1936, s. 198-199).

Teoria statystyki druków regionalnych

W okresie międzywojennym zainteresowanie statystyką druków rozwinęło się dwutorowo. Poza ogólną teorią i metodyką statystyki księgoznawczej prowadzono statystykę druków regionalnych²⁵, związaną z bibliografiami regionalnymi. Te z kolei miały ścisły związek z egzemplarzami obowiązkowymi, przesyłanymi do wytypowanych bibliotek regionalnych. Po wejściu w życie *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. o prawie prasowym* i aktu wykonawczego, Adam Łysakowski opracował koncepcję systemu bibliografii regionalnych. Zgodnie z nią, w dziennikach regionalnych miała się ukazywać bieżąca bibliografia regionalna²⁶. Ten pomysł stał się bezpośrednim przyczynkiem do podjęcia dyskusji na temat teorii bibliografii regionalnych i statystyki druków regionalnych (gm, 1930, s. 71), która dawała „pouczający obraz duchowego wyglądu danego rejonu” (Łysakowski, 1928b, s. 120), realny wizerunek nauki, kultury, sztuki, edukacji i wszystkich innych przejawów życia społecznego.

Najwcześniej zaczęto publikować analizy statystyczne dla rejonu bibliograficznego wileńskiego (województwo białostockie, nowogródzkie, poleskie i wileńskie)²⁷. Pierwsze tego typu zestawienia autorstwa A. Łysakowskiego dotyczyły roku 1928 (1928b, s. 118-125; 1929, s. 259-263)²⁸, a za rok 1929 materiał przygotował Michał Ambros (1930c, s. 4). Kontynuował on analizy statystyczne dotyczące wytworów periodycznych i nieperiodycznych (po ustaniu druku bieżącej bibliografii regionalnej), w ujęciu językowym, objętości, miejsca druku, treści, a więc wedle kryteriów wcześniej zaproponowanych

²⁵ Według Marii Czarnowskiej Adamowi Łysakowskiemu należy przyznać miano tego, który wprowadził określenie statystyki regionalnej do nauki, dzięki tekstowi z 1935 r. pt. *Bibliograficzna statystyka okręgu wileńskiego (1928-1934)* (Czarnowska, 1973, s. 150).

²⁶ Jak przykładowo na łamach „Dziennika Wileńskiego” (*Urzędowa Bibliografia Regionalna* od grudnia 1927 do 1930 r.), w „Kurierze Poznańskim” (*Bibliografia Wielkopolska* przygotowywana w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, następnie *Bibliografia regionalna Województwa poznańskiego*), „Gazecie Lwowskiej”, „Słowie Polskim” i „Dzienniku Lwowskim” (*Bibliografia regionalna z województw: lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i wołyńskiego, sporządzona przez Bibliotekę Uniwersytecką we Lwowie* i po zmianie tytułu *Tygodniowa bibliografia regionalna z województw lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i wołyńskiego, sporządzona przez Bibliotekę Uniwersytecką we Lwowie*).

²⁷ Już w 1906 r. ukazało się opracowanie Michała Brensztejna *Druki litewskie. Studium historyczno-statystyczne (z tablicą graficzną)* (Warszawa 1906).

²⁸ Rozprawki te spotkały się z ostrą krytyką Karola Wagi (czyli Ludwika Abramowicza), kwestionującego źródła danych wykorzystane przez A. Łysakowskiego. Recenzent sugerował, by podczas pracy stosować nie tyle kryterium języka, ale „narodowej sfery pochodzenia”. Polemizował z tym stwierdzeniem A. Łysakowski, uznając, że kryterium to jest „mętne i wieloznaczne” (czy miało oznaczać – zastanawiał się bibliograf – narodowość autora, nakładcy, instytucji wydawniczej, osoby, która zainspirowała powstanie dzieła), możliwe do zastosowania tylko w niektórych przypadkach, jak np. czasopism partii politycznych. A. Łysakowski dowiódł zresztą, że kryterium zaproponowane przez jego oponenta było nieostre, a interesy firm wydawniczych ważniejsze niż pochodzenie ich właścicieli (Łysakowski, 1928a).

przez M. Rulikowskiego i J. Muszkowskiego (Ambros, 1929a, s. 264-267; Ambros, 1929b, s. 664-667; Ambros, 1930d, s. 351-354; Ambros, 1930e, s. 904-907; Ambros, 1933, s. 363-366; Ambros, 1935, s. 312-330). W „Prze­glądzie Bibliotecznym” w 1935 r. wydrukowano przegląd statystyczny produkcji okręgu wileńskiego autorstwa A. Łysakowskiego (1935, s. 92-98)²⁹. Został on oparty na materiałach zebranych w Głównym Urzędzie Statystycznym i objął dane za lata 1928-1934. Przeglądowi wydawnictw zwartych A. Łysakowskiego przyświecały oryginalne cele – chciał dać obraz produkcji drukarskiej jednego z regionów bibliograficznych na tle pozostałych. Z kolei szczegółowe omówienie wydawnictw periodycznych przygotował S. Rygiel³⁰. Również M. Ambros poświęcił odrębne opracowania czasopismom wileńskim, opierając się na egzemplarzach obowiązkowych wpływających do Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie (Ambros, 1930a, s. 4; Ambros, 1930b, s. 77-79)³¹. W kolejnych latach drukował analizy statystyczne czasopiśmiennictwa wileńskiego rejonu bibliograficznego na łamach „Ateneum Wileńskiego”. Ukazały się przeglądy za lata 1930-1932.

W Warszawie w 1930 r. dokonano obliczeń dla druków samoistnych, uwzględniając ich dzienny przyrost, klasyfikację językową i treściową, objętość i miejsca najprężniej rozwijającego się przemysłu drukarskiego (gm, 1930, s. 71)³². To dociekanie warszawskich bibliografów uzmysłowiło trudności w sporządzaniu ostatecznych podsumowań i wniosków na temat ruchu drukarskiego w regionach, jako że część wydawców zlecała druk materiałów poza najbliższe otoczenie. W 1930 r. Beatrycze Żukotyńska na łamach „Prze­glądu Bibliotecznego” opublikowała przegląd statystyczny druków regionu lwowskiego za rok 1929 (Żukotyńska, 1930, s. 51-54). Ten przegląd miał – wyjątkowo – dowieść polskiego interesu w drukowaniu spisów bibliograficznych w dziennikach lwowskich. Tymczasem dwa z nich, „Słowo Polskie”³³

²⁹ Tekst ten był poprzedzony analizami opisowymi, drukowanymi na łamach „Dziennika Wileńskiego” w 1928 r. (nr 6, 38, 54, 93, 139, 154, 172, 184, 219, 269, 293).

³⁰ W 1928 r. ogłosił na łamach „Źródła Mocy” oraz w postaci odbitki *Polskie czasopiśmiennictwo wileńskie w r. 1928* (Wilno 1928). W tabelach zamieścił dane statystyczne w postaci kombinacji: liczba czasopism, język, wysokość nakładów oraz typ wydawnictw ciągłych (gazety, kalendarze ogólne, kalendarze specjalne, czasopisma ludowe, czasopisma dla inteligencji, czasopisma młodzieży akademickiej i szkolnej, czasopisma humorystyczne, czasopisma dla dzieci, czasopisma zawodowe, czasopisma urzędowe, czasopisma naukowe).

³¹ W przypadku wydawnictw periodycznych zastosował podział ze względu na częstotliwość ukazywania się, język i miejsce druku.

³² Osobno prowadzono też statystyki dla druków drobniejszych – afiszy, plakatów, programów imprez, dla publikacji będących kontynuacją ciągów oraz dla innych typów dokumentów – nut, rycin, czasopism (z podziałem na okres ukazywania się). Poszczególne kryteria podziału dokumentów można było ze sobą łączyć, by np. ukazać liczbę czasopism o tematyce politycznej czy żydowskie druki informacyjne.

³³ W 1928 r., w numerze 98., ukazała się krótka analiza statystyczna, autorstwa osoby ukrywającej się pod pseudonimem May, która dokonała podziału druków na języki oraz przedstawiła kombinację język/województwo (dowód na przewagę druków lwowskich).

i „Dziennik Lwowski”, po niespełna roku przestały ogłaszać wykaz, tłumacząc ten fakt trudnościami technicznymi, kosztami i „niekorzystnym dla Polaków stosunkiem językowym druków” (Żukotyńska, 1930, s. 52). Również „Gazeta Lwowska” po krótkim czasie zaprzestała druku bibliografii. Na podstawie egzemplarzy obowiązkowych B. Żukotyńska przeprowadziła zatem analizę książek i broszur, dokonała podziału materiału ze względu na języki (by ukazać przewagę druków polskojęzycznych), objętość, treść (w kombinacji z językami) i miejsce druku.

Być może zachęta ogłoszona w „Przeglądzie Bibliotecznym” spowodowała, że w 1931 r. ukazał się przegląd statystyczny druków okręgu krakowskiego za rok 1930, wykonany przez Adama Bara, Zofię Ciechanowską i Franciszkę Kalicińską (Statystyka, 1931, s. 58-61). Objął on wydawnictwa periodyczne i nieperiodyczne. Autorzy opisali wielkość tej produkcji według typów (książki, broszury, nuty z tekstem, ulotki, mapy i tzw. wydawnictwa akcydensowe), języków, treści, miejsc druku (z województw krakowskiego, śląskiego, kieleckiego oraz według miejscowości). W przypadku czasopism analiza dotyczyła tych samych parametrów, ale zamiast typu wprowadzono częstotliwość ukazywania się. W 1934 r. analizę statystyczną produkcji wydawniczej, wpływającej do Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu z województw poznańskiego i pomorskiego, wykonała Zofia Kawecka w „Kronice Miasta Poznania” (Kawecka, 1934, s. 244-246). To omówienie było oryginalne, bo autorka ujawniła nie tylko liczbę druków opublikowanych w obu województwach, ale też wydane poza nimi, przedmiotowo ujmujące problematykę wielkopolską i pomorską. Z. Kawecka przedstawiła dane statystyczne w podziale na miejsca druku oraz języki, szczegółowo tłumaczyła sytuacje wydawnicze wynikające ze specyfiki regionu bądź lokalnych wydarzeń.

Scharakteryzowane statystyki druków regionalnych ukazywały dorobek edytorski oficyn polskich oraz mniejszości narodowych i etnicznych, wskazywały też zmiany produkcji wydawniczej. A. Łysakowskiemu, za M. Rulikowskim i J. Muszkowskim, należy zawdzięczać wprowadzenie jednolitego schematu opisu statystycznego druków regionalnych – liczonych w kombinacjach języka, objętości (podział na książki, broszury, ulotki) i treści (domniemana intencja autora – treść naukowa, edukacyjna, religijna, polityczno-społeczna, informacyjna, beletrystyka), po czym miał następować ogólny opis rzeczywistości produkcyjnej. Na podstawie danych można było wyciągać wnioski natury społecznej, kulturalnej i politycznej. Zdaniem A. Łysakowskiego statystyka druków regionalnych prowadziła do „interesujących i pożytecznych uogólnień” (Łysakowski, 1929, s. 262). Analizy statystyczne druków regionalnych badacz ten włączył w kontekst badań regionalistycznych (Hleb-Koszańska, 1973, s. 10). Te statystyczne obrazy umożliwiały zademonstrowanie najciekawszych i najwartościowszych zjawisk szeroko pojętej kultury regionalnej, by odzwierciedlić mate-

riały zbierane „bardziej po literacku” – przede wszystkim w ujęciu przedmiotowym, czyli według nomenklatury A. Łysakowskiego – piśmienniczym (Łysakowski, 1929, s. 259-263).

Zakończenie

Statystyka księgoznawcza jako część umiejętności i wiedzy łączona z bibliografią zyskała w dwudziestoleciu międzywojennym nowy status oraz swoich teoretyków i praktyków, zdających sobie sprawę z tego, że „Ujmowanie cyfrowe wytworów piśmiennictwa zostało powołane do życia przez potrzebę praktyczną, natury gospodarczej czy administracyjnej, na długo przed wysunięciem postulatów nauki w tym względzie” (Muszkowski, 1926b, s. 261). Statystyka księgoznawcza była istotnym elementem dociekań, stała się częścią teorii bibliografii i bibliologii, była traktowana jako narzędzie współpracy praktyków i teoretyków na arenie międzynarodowej. Wobec braku ogólnościatowych unormowań podkreślano wówczas konieczność opracowania kryteriów liczbowego opisu materiałów, zwrócono uwagę na język druków, ich objętość, miejsce druku, a także – co charakterystyczne dla nauki polskiej – ich treść. J. Muszkowski choć nie był zwolennikiem tego języka, zaproponował zastosowanie klasyfikacji dziesiętnej Melvila Deweya, by ułatwić międzynarodową wymianę danych (Muszkowski, 1927, s. 60).

Statystyka druków ukazywała, poza wielkością produkcji kraju jako całości i jego jednostek (województw i poszczególnych miast), rozwój ilościowy dyscyplin naukowych³⁴, języków, a także ważne z punktu widzenia ekonomicznego druki według typu instytucji wydawniczej. Dzięki temu można było podkreślić rolę takich firm jak księgarnie nakładowe, które stanowiły część rynku edytorskiego. Po podliczeniu publikacji, nakładów i możliwych zysków statystycy druków mogli uświadamiać wkład tej branży w rozwój przemysłowy państwa, jak również ułatwiać decydom przyznawanie subwencji oraz kredytów na modernizację tej gałęzi handlu.

W analizach produkcji wydawniczej charakteryzowano zjawiska książki w szerszej perspektywie czasu i historii, jubileuszy, ważnych dla państwa rocznic, wydarzeń o zasięgu lokalnym i międzynarodowym. Liczba wydawnictw zmuszała do refleksji nad ich kondycją, wyciągano wnioski na temat jakości (typów) produkcji, w której przeważały wielokrotnie drobne druki ulotne, książka brukowa, sensacyjna i kryminalna, często naśladowująca publikacje zagraniczne.

---

³⁴ Przykładowo *Zestawienie liczbowe dzieł, broszur, odbitek, a także rozpraw umieszczonych w czasopiśmie i dziełach zbiorowych, – drukowanych w kraju i za granicą od roku 1801 do końca roku 1910* w postaci tabel zostało zamieszczone w *Bibliografii prawniczej polskiej XIX i XX wieku* Adolfa Suligowskiego (Warszawa 1911). Dane statystyczne opracował Józef Bieliński.

Statystyka księgoznawcza, będąc częścią nauki o książce i jednocześnie statystyki, umożliwiała proces twórczy – wskazywano na jej podstawie miejsce książki w przestrzeni życia społecznego i przemysłu książkowego. Dzięki statystyce księgoznawczej można było zgromadzić materiały do dalszych badań bibliologicznych, rozwijanych dzięki wiarygodnym, wartościowym i sprawdzalnym danym liczbowym. Przedstawiciele teorii statystyki druków nie tylko gromadzili dane i je analizowali, ale budowali też syntezę, ukazując związki przyczynowo-skutkowe różnych zjawisk związanych z książką, które miały zastosowanie w polityce wydawniczej oraz historii ruchu wydawniczego i księgarskiego. Statystyka księgoznawcza stanowiła ponadto element warunkujący istnienie bibliografii jako nauki. Anna Sitarska stwierdziła nawet, że J. Muszkowskiemu można przypisać daleko „zarysowującą się intuicję”, polegającą na wprowadzeniu metod statystycznych jako metod badawczych, co spowodowało powstanie nowych form bibliografii oraz pozwalało ukazać zmiany na rynku książki, a dzięki temu i w rozwoju nauki (Sitarska, 1972, s. 237). Statystyka księgoznawcza umożliwiała dokonywanie nie tylko liczbowych podsumowań ruchu wydawniczego, ale poprzez analizy piśmiennictwa regionalnego wchodziła w proces ujawniania praw i zasad rządzących tym ruchem, a nawet kulturą książki w granicach rejonów historyczno-geograficzno-administracyjnych.

Bibliografia

- Ambros, M. (1929a). Wileńska bibliografia regionalna I półrocza 1929 r. *Ateneum Wileńskie*, 6(1-4), 264-267.
- Ambros, M. (1929b). Wileńska bibliografia regionalna w II półroczu 1929 r. *Ateneum Wileńskie*, 6(1-4), 664-667.
- Ambros, M. (1930a). Czasopiśmiennictwo wileńskiego rejonu bibliograficznego w r. 1929. *Dziennik Wileński*, 14(72), 4.
- Ambros, M. (1930b). Periodyki wileńskiego rejonu bibliograficznego w r. 1929. *Źródła Mocy*, 4(6), 77-79.
- Ambros, M. (1930c). Produkcja piśmiennicza rejonu bibliograficznego wileńskiego za rok 1929. *Dziennik Wileński*, 14(32), 4.
- Ambros, M. (1930d). Wileńska bibliografia regionalna w I półroczu 1930. *Ateneum Wileńskie*, 7(1-2), 351-354.
- Ambros, M. (1930e). Wileńska bibliografia regionalna w II półroczu 1930. *Ateneum Wileńskie*, 7(3-4), 904-907.
- Ambros, M. (1933). Wileńska bibliografia regionalna w r. 1931. *Ateneum Wileńskie*, 8, 363-366.
- Ambros, M. (1935). Wileńska bibliografia regionalna w latach 1928-1933. *Ateneum Wileńskie*, 10, 312-330.
- Baumgart, J. (1957). Rzut oka na dzieje Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917-1957. *Przegląd Biblioteczny*, 25(4), 292-324.

- Chmielowski, P. (1899). *Metodyka historii literatury polskiej*. Warszawa: druk L. Szkaradzińskiego.
- Czarnowska, M. (1973). Regionalna statystyka wydawnictw. W: *Pamięci Adama Łysakowskiego* (s. 149-154). Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.
- Dobrowolski, K. (1936). Zagadnienie nauki o książce. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja - 2 czerwca 1936 roku. Referaty. Część druga - Sekcja IV: księgoznawcza* (s. 7-15). Warszawa: nakł. Komitetu Organizacyjnego.
- E.K. (1927). Dane bibliograficzne za rok 1926. *Przewodnik Bibliograficzny*, 8(6), 264-265.
- Estreicher, K. (1882). *Bibliografia polska 140 000 druków* (cz. 2, t. 1). Kraków: Akademia Umiejętności.
- Estreicher, K. (1908). O bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane dnia 22 marca 1865 r. przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności. *Przegląd Biblioteczny*, 1(3-4), 203-228.
- Gaca-Dąbrowska, Z. (2007). *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Gargas, Z. (1901). *Studia z zakresu teorii statystyki*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska.
- Głombiowski, K. (1972). Nauka o książce w ujęciu Jana Muszkowskiego. *Studia o Książce*, 3, 153-169.
- gm [Głowińska, M.]. (1930). Przegląd warszawskiej bibliografii regionalnej za kwartał I 1930 r. *Wiadomości Literackie*, (21), 71.
- Hleb-Koszańska, H. (1938). Perspektywy komasacji Urzędowego Wykazu Druków. *Przegląd Biblioteczny*, 12(4), 245-263.
- Hleb-Koszańska, H. (1973). Adam Łysakowski. Życie i działalność. W: *Pamięci Adama Łysakowskiego* (s. 5-51). Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.
- Kawecka, Z. (1934). Bibliografia regionalna za lata 1930-1932 włącznie. *Kronika Miasta Poznania*, 12(2), 244-246.
- Konopka, S. (1934). *Bibliografia druków o Józefie Piłsudskim*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa.
- Kuntze, E. (1932). Współdziałanie Polski w międzynarodowych pracach bibliotekarskich. *Przegląd Biblioteczny*, 6(3), 103-118.
- Lam, S. (1921). *O bibliografię polską (kilka uwag i projektów)*. Warszawa: Biblioteka Prasowa Polska.
- Lodyński, M.W. (1926). Statystyka wydawnictw wojskowych. *Przewodnik Bibliograficzny*, 7(6), 287-288.
- Łysakowski, A. (1928a). *Polityczny głos bibliografii (polemika o wydawnictwach Wilna w I. półroczu 1928)*. Wilno: [s.n.].
- Łysakowski, A. (1928b). Wileńska bibliografia regionalna w pierwszym półroczu 1928. *Źródła Mocy*, 2(4), 118-125.
- Łysakowski, A. (1929). Wileńska bibliografia regionalna 1928 roku. *Ateneum Wileńskie*, 6(1-4), 259-263.
- Łysakowski, A. (1935). Bibliograficzna statystyka okręgu wileńskiego. *Przegląd Biblioteczny*, 9(2), 92-98.
- Mocarski, Z. (1919/1920). *Wstęp do bibliografii*. [Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, sygn. Cim. Bibl. Z. 123].

- Muszkowski, J. (1933). Bibliografia. W: Z. Łempicki, A. Chorowiczowa (red.), *Świat i życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury* (t. 1, A-D, szp. 670-673). Warszawa: Książnica-Atlas.
- Muszkowski, J. (1917-1918). Bibliografia polska 1900-1918. *Przegląd Historyczny*, 21(1), 359-413.
- Muszkowski, J. (1926a). O międzynarodowej statystyce druków. *Grafika Polska*, 4(1), 17-20.
- Muszkowski, J. (1926b). O statystyce życia umysłowego w Polsce. *Przewodnik Bibliograficzny*, 7(6), 261-263.
- Muszkowski, J. (1927). Sprawa książki w nowej ustawie prasowej. *Przegląd Biblioteczny*, 1, 41-83.
- Muszkowski, J. (1928). Sur la statistique internationale des imprimés. W: B. Koutnik (red.), *Congrès International des Bibliothécaires et des Amis du Livre tenu à Prague du 28 juin au 3 juillet 1926* (t. 2, *Communications et memoires*, s. 412-422). Prague: [s.n.].
- Muszkowski, J. (1929). Konsekwencje „Bibliografii Polskiej” Karola Estreichera. *Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, 22, 84-100.
- Muszkowski, J. (1930). Rapport de la Sous-Commission de Statistique Internationale des Imprimés. *Actes du Comité International des Bibliothèques*, 48-50.
- Muszkowski, J. (1931a). O urzędowej statystyce produkcji wydawniczej w Rzeczypospolitej Polskiej. *Przegląd Księgarski*, 17(9), 98-99.
- Muszkowski, J. (1931b). Statystyka produkcji wydawniczej polskiej za 1930 r. *Przegląd Księgarski*, 17(18), 174-176.
- Muszkowski, J. (1931c). Sur la statistique des imprimés. *Actes du Comité International des Bibliothèques*, 35-40.
- Muszkowski, J. (1931d). Trochę statystyki. *Przegląd Księgarski*, 17(6), 61-62.
- Muszkowski, J. (1934). Rapport sur la statistique des imprimés. *Actes du Comité International des Bibliothèques*, 133-137.
- Muszkowski, J. (1936). *Życie książki*. Warszawa: „Nasza Księgarnia”.
- Muszkowski, J. (1952). Teatr i książka. Ze wspomnień o Mieczysławie Rulikowskim. *Pamiętnik Teatralny*, (2-3), 414-420.
- Nowak, P. (2002). Rola bibliografii statystycznej i bibliometrii w procesie kształtowania się współczesnego paradygmatu badań księgoznawczych. W: W. Krzezińska, P. Nowak (red.), *Przestrzenie informacji* (s. 67-78). Poznań: Sorus.
- P.Chm. [Chmielowski, P.]. (1892). Bibliografia. W: *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana* (t. 7, s. 718-724). Warszawa: nakład S. Sikorskiego.
- Piątek, J. (1930). Polskie księgarstwo wydawnicze w świetle swych bilansów za 1928 rok. *Przegląd Księgarski*, 16(14), 197-200.
- Pindłowa, W. (1994). *Informetria w nauce o informacji. Metody i problemy*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Piusińska, W. (1963). Polskie czasopisma bibliograficzne w latach 1901-1927. *Przegląd Biblioteczny*, 31(2), 92-101.

- Ptaszycki, S. (1921). *Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej*. Lublin: Uniwersytet Lubelski.
- Raczkowski, W. (1926). Polska produkcja wydawnicza w latach 1924 i 1925. *Przewodnik Bibliograficzny*, 7(6), 285-287.
- Radlińska, H. (1924). Działalność wydawnicza lat 1922-1923 na podstawie ankiety. *Rocznik Pedagogiczny*, 2, 399-402.
- Rulikowski, M. (1913). *Produkcja wydawnicza polska w latach 1909-1911*. Warszawa: Towarzystwo Akcyjne S. Orgelbranda Synów : skl. gł.: E. Wende.
- Rulikowski, M. (1914). Księgarstwo i czytelnictwo polskie wobec wojny. *Książka*, 14(8-12), 50-67.
- Rulikowski, M. (1922). *Literatura polska lub Polski dotycząca z zakresu grafiki* (wyd. 2 przejrz. i uzup.). Warszawa: nakładem i drukiem tłoczni Wł. Łazarskiego.
- Rulikowski, M. (1924). Statystyka wydawnictw. *Przegląd Bibliograficzny*, 10(14), 225-226.
- Rulikowski, M. (1935). *Księgoznawstwo. Przeszłość oraz stan obecny wiedzy o książce i nowe w niej kierunki*. Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka.
- Rulikowski, M. (1936a). Statystyka produkcji wydawniczej. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja - 2 czerwca 1936 roku. Referaty. Część druga - Sekcja IV: księgoznawcza* (s. 99-106). Warszawa: nakł. Komitetu Organizacyjnego.
- Rulikowski, M. (1936b). *Vers une nouvelle méthode de statistique des imprimés*. Varsovie: M. Arct.
- Rulikowski, M. (1936c). Wiedza o książce (z powodu IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich). *Nowa Książka*, 3(6), 305-311.
- Rygiel, S. (1928). *Polskie czasopiśmiennictwo wileńskie w r. 1928*. Wilno: [s.n.].
- Rygiel, S. (1937). Polski ruch wydawniczy. *Nowa Książka*, 4(9), 513-517.
- Sitarska, A. (1972). Jan Muszkowski jako bibliograf. *Studia o Książce*, 3, 227-245.
- Słodkowska, E. (1964). Instytut Bibliograficzny w Polsce. Geneza, koncepcje teoretyczne i rozwój działalności. *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*, 7(4), 257-328.
- Smółka, S. (1894). *Akademia Umiejętności w Krakowie 1873-1893. Objasnienia tablic graficznych wystawionych na Wystawie Krajowej we Lwowie a przedstawiających działalność i rozwój Akademii od czasu jej założenia*. Kraków: [s.n.].
- Sprawozdanie Komisji Statystyki Produkcji Wydawniczej po dzień 1 IV 1938 r. (1938). *Przegląd Biblioteczny*, 12(3), 222-225.
- Statystyka druków wydanych w okręgu krakowskim w 1930 r. (1931). *Przegląd Biblioteczny*, 5(1), 58-61.
- Suligowski, A. (1908). Bibliografia prawnicza polska. *Przegląd Biblioteczny*, 1(3-4), 247-249.
- Vrtel-Wierczyński, S. (1922). *Z zagadnień bibliotekarskich. I. Projekt ustawy o „egzemplarzu obowiązkowym”*. Lwów: Gubrynowicz i Syn.
- Vrtel-Wierczyński, S. (1936). Zagadnienia i metody bibliognozji. W: L. Bernacki (red.), *Księga referatów. Zjazd Naukowy im. Ignacego Krasickiego we Lwowie w dniach 8-10 czerwca 1935 roku*

(s. 646-651). Lwów: nakł. Komitetu Organizacyjnego Zjazdu.

Vrtel-Wierczyński, S. (1951). *Teoria bibliografii w zarysie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Więckowska, H. (1972). Bibliotekarstwo polskie na terenie międzynarodowym w latach 1923-1939. *Studia o Książce*, 3, 197-226.

Zieliński, S. (1935). *Bibliografia czasopism polskich za granicą 1830-1934*. Warszawa: Nakł. Światowego Związku Polaków Zagranicą.

Żukotyńska, B. (1930). Produkcja wydawnicza regionu lwowskiego w roku 1929. *Przegląd Biblioteczny*, 4(1), 51-54.

Agnieszka Goida

Bibliology statistics in the Second Polish Republic in the light of theoretical statements

Abstract

The statements of the representatives of the Second Polish Republic's bibliography, who created the theoretical basis of the bibliography statistics were analyzed in the text. The activities of institutions and organizations dealing with the statistics of prints, as well as the field's relations with the current registration of prints, starting with the nineteenth-century models, have been discussed. Attention was drawn to a two-tiered theory -the general theory of publishing production statistics (Mieczysław Rulikowski and Jan Muszkowski), the most important elements of which were the methods of collecting numbers, establishment of unit of calculation and ways of presenting data; and the theory of regional prints statistics (i.a. Adam Łysakowski). Based on source analysis it can be stated that the theorists of the interwar period treated the bibliography statistics as a practical part of bibliography and the research method of bibliography. Thanks to bibliography and statistics it was possible to illustrate the national publications. Therefore, the bibliography statistics and bibliography allowed orientation in the size of the book industry and reflection of the state of Polish culture and science.

Key words: bibliography, Second Polish Republic, statistics of prints, Łysakowski Adam, Muszkowski Jan, Rulikowski Mieczysław

Agnieszka Goida

Statystyka księgoznawcza w II Rzeczypospolitej w świetle wypowiedzi teoretycznych

Streszczenie

Zanalizowano wypowiedzi przedstawicieli bibliologii II Rzeczypospolitej, którzy stworzyli podstawy teoretyczne statystyki księgoznawczej. Wychodząc od wzorów wieku XIX, przybliżono

działania instytucji i organizacji zajmujących się statystyką druków oraz związki dziedziny z bieżącą rejestracją druków. Zwrócono uwagę na dwutorowo rozwijającą się teorię – ogólną teorię statystyki produkcji wydawniczej (Mieczysław Rulikowski i Jan Muszkowski), której najważniejszymi elementami były metody zbierania liczb, ustanowienie jednostki obliczeniowej i sposoby prezentowania danych; oraz teorię statystyki druków regionalnych (m.in. Adam Łysakowski). Na podstawie analizy źródeł można skonstatować, że teoretycy dwudziestolecia traktowali statystykę księgoznawczą jako część praktyczną księgoznawstwa oraz metodę badań bibliografii. Dzięki bibliografii i statystyce można było zilustrować dorobek publikacyjny narodu. Tym samym statystyka księgoznawcza i bibliografia umożliwiły orientację w wielkości przemysłu książkowego oraz odzwierciedlenie stanu kultury i nauki polskiej.

Słowa kluczowe: bibliografia, II Rzeczypospolita, statystyka druków, Łysakowski Adam, Muszkowski Jan, Rulikowski Mieczysław

